

Maria Bugajska

Hebrajskie jednostki objętości/pojemności

w *Słowniku słowiańsko-polskim* Józefa Lewickiego z 1830 roku

Słownik słowiańsko-polski Józefa Lewickiego z 1830 roku jest drugim¹ z kolei wśród znanych drukowanych słowników cerkiewnosłowiańsko-polskich. Został on oparty na *Leksykonie supraskim* z 1722 roku oraz *Leksykonie słowianoruskim* Pambo Beryndy (*Лексиконъ славеноросский альбо имен толкование*) z 1627 roku. W porównaniu z wyżej wymienionymi słownikami, Lewicki w swoim dziele wprowadził wiele nowych haseł.

Nowymi były, między innymi, hasła przedstawiające hebrajskie jednostki objętości/pojemności. Lewicki wprowadził: *efę*, *in* (*hin*), *kab*, *kor* i *chojniks*. W ich opisie stosował przeliczenie na liczbę kurzych jaj.

Hebrajskie jednostki objętości były zróżnicowane. Odmienne określenia stosowano dla płynów i produktów stałych. Z czasem jednak zostały one zunifikowane. System jednostek nawiązywał nie do systemu egipskiego lecz do asyryjsko-babilońskiego. Charakteryzował się on układem sześćdziesiątkowym (poszczególne miary były wielokrotnościami 6 i 10).

W *Talmudzie* jednostki pojemności przeliczane były na jajka. Podstawową jednostką był zatem *beitzah* (dosł. 'jajko')². Nie jest pewne czy i w jaki sposób przeliczano objętość: czy była to przeciętna objętość kurzego jaja, czy objętość wody w jakiej można było zmieścić daną liczbę jaj³.

Z przeliczeniami jednostek objętości/pojemności na kurze jaja spotkać się można również w *Biblii* Szymona Budnego.

Chojniks

Lewicki wyjaśnił hasło *chojniks* w następujący sposób: „Хиниѣъ (евр. реч.) назвиско миary, mieścić mogła 24 jaj”. Wbrew jego klasyfikacji, *chojniks* nie był miarą he-

¹ Pierwszym znanym drukowanym słownikiem cerkiewnosłowiańsko-polskim jest *Leksykon supraski* z 1722 r.

² Zob. *The Jewish Encyclopedia*, 1901–1906, s. 488, www.jewishencyclopedia.com/articles/14821-weights-and-measures#anchor5 [dostęp: 31.12.2023].

³ Por. J.J. Ajdler, *Talmudic Metrology IX: Back to the Talmudic Units of Measure of Volume and Capacity*, <http://ajdler.com/jjajdler/fichiers/Nouveaux/Newcapacity4> [dostęp: 31.12.2023].

brajską, lecz grecką. W *Piśmie Świętym chojnik*s wzmiankowany jest w Apokalipsie św. Jana. *Biblia Tysiąclecia* oddaje go za pomocą wyrazu *kwarta*.

I usłyszałem jakby głos pośrodku czterech Zwierząt, mówiący: *Kwarta* pszenicy za denara i trzy *kwarty* jęczmienia za denara, a nie krzywdź oliwy i wina! (Ap 6,6).

Kwarta była miarą objętości ciał sypkich i płynów, odpowiadającą prawdopodobnie około 1 l, która jednak zależała od okresu, miejsca i towaru⁴. *Chojnik*s stanowił miarę rzeczy sypkich i wynosił (w zależności od regionu Grecji) również około 1 l. Określał dzienną porcję zboża dla niewolników⁵.

Efa

Lewicki wprowadził do swojego słownika hasło *efa* w następującej postaci: „Εφα (греч. печ.) miara 432 jaj w sobie mieszcząca”. U Beryndy występuje hasło: „Εφῆ греч: οἶχλ, мѣра”. Być może podanie przez Beryndę greckiego odpowiednika wyrazu hasłowego sprawiło, że Lewicki opisał wyraz *efa* jako leksem pochodzenia greckiego, nie zaś hebrajskiego.

W *Piśmie Świętym efa* opisana została w taki oto sposób:

Będziecie używali sprawiedliwej wagi i sprawiedliwej *efy*, i sprawiedliwej *bat*. *Efa* i *bat* mają mieć jednakową miarę, tak, by *bat* obejmowała dziesiątą część *chomera* i *efa* obejmowała dziesiątą część *chomera* [...] Oto święta danina, którą będziecie uiszczali: szósta część *efy* z *chomera* pszenicy, szósta część *efy* z *chomera* jęczmienia – ustalona ilość oliwy wynosi dziesiątą część *bat* z *kor*, a dziesięć *bat* stanowi *kor* [...] (Ez 45, 11–14).

Pismo Święte wspomina *efę* również we fragmencie:

A jako ofiarę pokarmową winien każdego rana dodać jedną szóstą *efy* i jedną trzecią hinu, aby pokropić najczystsza mąkę jako ofiarę z pokarmów dla Pana. [...] Tak wino się każdego rana składać owcę i ofiarę pokarmową i oliwę – jako ofiarę ustawiczną (Ez 46, 14–15).

oraz:

Omer zaś jest dziesiątą częścią *efy* (Wj 16, 36).

Efa częściej stosowana była do ciał sypkich. Źródła podają różną wartość *efy*: około 40 l⁶, 23 l (od 15 do 27 l)⁷. Fragmenty *Pisma Świętego* prezentują takie same objętości *efy* i *bat*, jednak w okresie przed niewolą babilońską⁸ miary te nie były

⁴ Zob. *kwarta* [hasło], [w:] *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Instytut Badań Literackich PAN, <https://spxvi.edu.pl/indeks/haslo/61083> [dostęp: 31.12.2023].

⁵ Zob. χοῖνιξ [hasło], [w:] LSJ – Ancient Greek dictionaries, <https://lsj.gr/wiki/χοῖνιξ> [dostęp: 31.12.2023].

⁶ Zob. *Biblia Tysiąclecia*, Wydawnictwo Pallotinum, Poznań–Warszawa 1980, s. 1422.

⁷ Zob. *Encyklopedia biblijna*, red. P.J. Achtemeier, przekł. G. Berny i in., Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”, Warszawa 2004, s. 1322.

⁸ Przed rokiem 597 p.n.e.

równe⁹. W czasie prac archeologicznych w Izraelu odkryto szczątki naczyń z napisem *bat*, które po zrekonstruowaniu mogłyby pomieścić około 27 l¹⁰. Przyjmując za *Pismem Świętym* równość *efy* i *bat*, można założyć, że *efa* oddawała objętość zbliżoną.

Efq nazywano również naczynie o takiej objętości.

Hin

W *Słowniku słowiańsko-polskim* występuje hasło: „ИНЪ (евр. печ.) nazwisko miary, która 72 jaj kurczych w sobie mieścić może”. Podobne hasło, lecz bardzo ogólnikowe, uwzględnił Berynda: „ИНЪ рожай мѣры” (pol. In, rodzaj miary).

Według *Encyklopedii biblijnej* wywodził się on z egipskich miar płynów i wynosił 0,46 l. Jednak teksty Józefa Flawiusza wskazują, że izraelski *hin* wynosił około 4 l, czyli 1/6 *bat*¹¹. Te obliczenia zgadzają się z wartościami podanymi w słowniku Lewickiego. Tymczasem słownik zawarty w *Biblii Tysiąclecia* podaje, że *hin* wynosi około 7 l¹². Natomiast *The Jewish Encyclopedia* wskazuje na objętość około 6 l¹³.

Pismo Święte wspomina *hin* w następujących cytatach:

Do pierwszego baranka dodasz dziesiątą część *efy* najczystszej mąki, zaprawionej czwartą częścią *hinu* wyciśniętej oliwy, a jako ofiarę płynną złożysz wino w ilości czwartej części *hinu* (Wj 29, 40).

Także wodę oszczędnie pić będziesz: wypijesz raz na dobę jedną szóstą *hinu* (Ez 4, 11).

oraz

Jako ofiarę z pokarmu ma on po jednej *efie* złożyć przy ofierze z młodego cielca i barana, a także *hin* oliwy z *efy* (Ez 45, 24).

Szymon Budny w swojej *Biblii* zamieścił ten sam cytat:

Obiąty też *efę* do cielcá y *efę* do báráná vczyni y oliwy *chin* do *efy*

z następującym komentarzem:

Chyn miará rzeczy mokrych w którą się ląło 12. *logow* A *log* miewał fześć fkorupin iáiiowych¹⁴.

⁹ Zob. P. Schmidt, *Biblical Measures and their Translation. Notes on Translating Biblical Units of Length, Area, Capacity, Weight, Money and Time*, “SIL Electronic Working Papers” 2014-003, s. 10, https://www.sil.org/system/files/reapdata/74/21/88/74218877639715550845106575871406413343/silewp2014_003.pdf [dostęp: 31.12.2023].

¹⁰ Zob. *Encyklopedia biblijna...*, s. 1323.

¹¹ Tamże.

¹² Zob. *Biblia Tysiąclecia...*, s. 1423.

¹³ Zob. *The Jewish Encyclopedia...*, s. 484.

¹⁴ Zob. Sz. Budny, *Biblia*, 1572, [w:] *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Instytut Badań Literackich PAN, <https://spxvi.edu.pl/indeks/haslo/54645#znaczenie-1> [dostęp: 31.12.2023].

Komentarz Szymona Budnego podaje wartość *hinu* zgodną z wartością zawartą w *Słowniku słowiańsko-polskim* Lewickiego.

Kab (kav)

Lewicki do swojego słownika wprowadził hasło: „Кабъ, има мѣры еврейской, которая можетъ вмѣстити ѡйць куриныхъ 24” (dosł. ‘Kab, nazwa miary hebrajskiej, która może zmieścić w sobie 24 jaja kurze’).

W *Piśmie Świętym* *kab* wspomniany jest jedynie w następującym fragmencie:

Powstał zatem wielki głód w Samarii. Bo oto nieprzyjaciele oblegali ją, tak iż głowa osła kosztowała osiemdziesiąt srebrnych syklów, a ćwiartka *kaba* dzikiej cebuli¹⁵ pięć syklów strebra (2 Krl 6, 25).

Słowniczek w *Biblii Tysiąclecia* podaje, że *kab* był miarą wagi o wartości 2,5 kg¹⁶. W źródłach rabinackich wartość *kab* wynosiła jedną osiemnastą *efy*, czyli około 1,3 l¹⁷. Natomiast *The Jewish Encyclopedia* podaje w tym przypadku około 2,2 l¹⁸.

Kor

Hasło w *Słowniku słowiańsko-polskim* wygląda następująco: „Коръ, назвиско миary żydowskiej, w której mieścić można 4320 jaj kurzych”. *Kor* był zasadniczo miarą objętości płynów. Jego odpowiednikiem dla produktów sypkich był *chomer*. W *Piśmie Świętym* *kor* pojawia się w cytatach:

Codzienną dostawę żywności dla Salomona stanowiło: trzydzieści *kor* najczystszej mąki, dziesięć tucznych wołów i dziesięć wołów pastwiskowych oraz sto owiec [...] (1 Krl 5, 2).

A oto daję na wyżywienie dla drwali, twoich sług ścinających drzewa, dwadzieścia tysięcy *kor* wymłóconej pszenicy, dwadzieścia tysięcy *kor* jęczmienia, dwadzieścia tysięcy *bat* wina i dwadzieścia tysięcy *bat* oliwy (2 Krn 2, 9).

[...] W roku tym dali mu Ammonici sto talentów srebra, dziesięć tysięcy *kor* pszenicy i dziesięć tysięcy *kor* jęczmienia [...] (2 Krn 27, 5).

Salomon zaś dawał Hiramowi na wyżywienie jego dworu dwadzieścia tysięcy *kor* pszenicy i dwadzieścia tysięcy *bat* tłoczonych oliwy [...] (1 Krl 5, 25).

Oto święta danina, którą będziecie uiszczali: szósta część *efy* z *chomera* pszenicy, szósta część *efy* z *chomera* jęczmienia – ustalona ilość oliwy wynosi dziesiątą część *bat* z *kor*, a dziesięć *bat* stanowi *kor* [...] (Ez 45, 13–14).

Natomiast *chomer*:

Jeżeli kto poświęci dla Pana część swej dziedzicznej posiadłości, to twoje oszacowanie jej będzie zależne od ilości ziarna używanego na siew – jeden *chomer* jęczmienia będzie się równał pięćdziesięciu syklom srebra (Kpł 27, 16).

¹⁵ W wersji hebrajskiej był to nawóz gołębi; zob. *Biblia Tysiąclecia*...

¹⁶ Tamże, s. 1423.

¹⁷ Zob. *Encyklopedia biblijna*..., s. 1323.

¹⁸ Zob. *The Jewish Encyclopedia*..., s. 488.

Z powyższych cytatów wynika, że obie wielkości (*kor* i *chomer*) były stosowane głównie w odniesieniu do produktów sypkich. Najprawdopodobniej dlatego w słowniczku w *Biblii Tysiąclecia* zostały one potraktowane jako jednostki miary zarówno płynów, jak i ciał sypkich. Dla obu słownik ten podaje objętość 450 l¹⁹. *Encyklopedia biblijna* natomiast podaje, że *kor* zawierał od 159 do 270 l, a *chomer* 230 l, ale według tekstów asyryjskich mógł on zawierać nawet 500 l²⁰.

Chomer był miarą objętości produktów sypkich. Nazwa wywodzi się od hebrajskiego wyrazu *osioł*, ponieważ stanowiła objętość, którą to zwierzę mogło przenieść na grzbiecie²¹.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że trudno byłoby dziś dokładnie zdefiniować objętości określane przez poszczególne jednostki. Wynika to z faktu, że są one rekonstruowane na podstawie znalezisk archeologicznych. Za dodatkowe utrudnienie należałoby uznać zmienność poszczególnych objętości w zależności od miejsca i czasu występowania. Natomiast przeliczenie jednostek objętości/pojemności na liczbę kurzych jaj jest źródłowo bardziej jednolite, lecz również niełatwe do przeliczenia na miary stosowane współcześnie.

Oprócz występujących w *Słowniku słowiańsko-polskim efy, inu (hinu), kabu* i *koru* oraz wspomnianych w powyższych analizach ich odpowiedników (*bat* i *chomer*), w *Piśmie Świętym* występowały również miary: *letek, sea, omer, issarion* i *log*. W przeliczeniach można to rozpisać w następujący sposób:

- 1 log = 6 jaj;
- 1 kab = 24 jaja;
- 1 hin = 72 jaja;
- 1 sea = 144 jaja;
- 1 efa = 1 bat = 432 jaja;
- 1 letek = 2160 jaj;
- 1 kor = 1 chomer = 4320 jaj.

Omer i *issarion* były miarami stosowanymi rzadziej i wynosiły najprawdopodobniej 1/10 efy (43,2 jaja). *Omer* był przy tym dzienną racją manny²².

Nie jest jasne dlaczego Józef Lewicki zestawiając swój słownik wybrał tylko przykładowe hebrajskie jednostki objętości/pojemności. Być może uznał, że one właśnie najczęściej występują w *Piśmie Świętym* i odbiorcy najbardziej potrzebują wyjaśnienia choćby przybliżonej ich wartości. Niełatwo byłoby również znaleźć odpowiedź na pytanie dlaczego autor *Słownika słowiańsko-polskiego* wybrał przeliczenie wybranych przez siebie jednostek na liczbę kurzych jaj. Mogła na to wpłynąć zmienność i niejednoznaczność przelicznika poszczególnych wartości na litry oraz stabilność określonych liczby kurzych jaj, mimo że wartość takiego przeliczenia do dzisiaj jest niepewna. Dodatkowe trudności potęguje fakt, że w taki sposób objętości/pojemności były podawane przede wszystkim w *Talmudzie* i innych pismach żydowskich, ale już niekoniecznie w *Piśmie Świętym*.

¹⁹ Zob. *Biblia Tysiąclecia...*, s. 1422.

²⁰ Zob. *Encyklopedia biblijna...*, s. 1322.

²¹ Tamże.

²² Tamże, s. 1323.

Spis skrótów

dosł. – dosłownie

pol. – polski

евр. реч. – język hebrajski

греч. реч. – język grecki

Księgi biblijne

Wj – Księga Wyjścia

Kpł – Księga Kapłańska

1 Krl – 1 Księga Królewska

2 Krl – 2 Księga Królewska

2 Krn – 2 Księga Kronik

Ez – Księga Ezechiela

Ap – Apokalips św. Jana Apostoła

Literatura

Encyklopedia biblijna, red. P.J. Achtemeier, przekł. G. Berny i in., Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”, Warszawa 2004.

Ajdler J.J., *Talmudic Metrology IX: Back to the Talmudic Units of Measure of Volume and Capacity*, <http://ajdler.com/jjajdler/fichiers/Nouveaux/Newcapacity4> [dostęp: 31.12.2023].

Biblia Tysiąclecia, Wydawnictwo Pallotinum, Poznań–Warszawa 1980.

Lewicki J., *Słownik słowiańsko-polski*, Lwów 1830.

Schmidt P., *Biblical Measures and their Translation. Notes on Translating Biblical Units of Length, Area, Capacity, Weight, Money and Time*, “SIL Electronic Working Papers” 2014-003, https://www.sil.org/system/files/reapdata/74/21/88/74218877639715550845106575871406413343/silewp2014_003.pdf [dostęp: 31.12.2023].

Słownik polszczyzny XVI wieku, Instytut Badań Literackich PAN, <https://spxvi.edu.pl> [dostęp: 31.12.2023].

The Jewish Encyclopedia, 1901–1906, www.jewishencyclopedia.com/articles/14821-weights-and-measures#anchor5 [dostęp: 31.12.2023].

The Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon, LSJ – Ancient Greek dictionaries, https://lsj.gr/wiki/Main_Page [dostęp: 31.12.2023].

Лексикон словенороський Памви Беринди, підготовка тексту і вступна стаття В.В. Німчук, Видавництво Академії наук Української РСР, Київ 1961.

Hebrew units of volume/capacity in Józef Lewicki’s *Slavic-Polish Dictionary from 1830*

Abstract

In creating his dictionary, Lewicki relied on earlier lexicons of the Church Slavonic language. He also introduced new dictionary entries, including Hebrew volume/capacity units (*ephah*, *hin*, *kab*, *kor*, *choenix*). These units are found in the Bible. Lewicki, however, decided to use the conversion of units from the Talmud – the volume was converted into the number of chicken eggs. It is not clear why he chose such a conversion. Perhaps he considered it the most stable and unambiguous over the centuries.

Keywords: Church Slavonic-Polish dictionaries, Hebrew units of volume/capacity, Józef Lewicki

**Ивритские единицы объема/емкости
в *Славяно-польском словаре* Юзефа Левицкого 1830 года**

Резюме

При создании своего словаря Левицкий опирался на более ранние лексиконы церковно-славянского языка. Он также ввел новые словарные статьи, в том числе касающиеся древнееврейских единиц объема/емкости (*эффа, хин, каб, кор, хиникс*). Эти единицы встречаются в Библии. Левицкий, однако, решил воспользоваться пересчетом единиц из Талмуда – объем был пересчитан в количество куриных яиц. Непонятно, почему составитель словаря выбрал именно такой пересчет. Как нам кажется, он считал его самым стабильным и однозначным на протяжении веков.

Ключевые слова: церковно-славяно-польские словари, древнееврейские единицы объема/емкости, Юзеф Левицкий

Maria Bugajska, dr
ORCID: 0000-0001-7031-0950
Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk
e-mail: mbugajska85@poczta.fm

Maria Bugajska, Phd
Institute of Polish Language Polish Academy of Science